ساجد واسطے:

شہادت خان لکھیرا: پنجاب دا ہِک نشابھر پاتر

ڈاکٹر سعید بُھٹا☆

ہر جی اپنے وسیب دا جم پل ہوندا ہے۔ اوہدے جیون اُتے وسیب دے گھنے پرچھاویں ہوندے ہن۔ وسیب دے پکے پیریں کھلوون پچھے صدیاں دا پینڈا ہوندا ہے تے اوہدے مگروں اوہ چنگ مند دے پیمانے بناوندا ہے۔ ہِرا ایس چنگ مند دے کنڈے اُتے تُلن نال تاں ہِک ریتل پاتر بندا ہے، جیہڑا رِیتاں نُوں انھے واہ چیھا پائی رکھدا ہے۔ سُچا پاتر اوہ ہوندا ہے، جیہڑا اپنے وسیب وچ ڈُبیا ہوندا ہے تے وت لوکائی دیاں منگاں اُتے پُورا لہندا ہے۔ اوہ اپنے وسیبی ہنڈھیپے وچوں کجھ سٹے کڈھدا ہے جیس پاروں اوہدی نویکلتا جمدی ہے۔ وت ایہہ سچّا (ماڈل) کئی پیڑھیاں کان نمونے دا کم دیندا ہے۔ اصل وچ ایہہ جیون دیاں سدیویاں قدراں ای ہوندیاں ہن، جیہناں دی چون اوہنوں امر کریندی ہے۔

ستارھویں صدی دا پنجاب اپنی وسیبی امیری پکھوں بہوں گُن ونتا ہے کہ ایہدے وچ عاشق تے وریام، شاعر تے سوجھوان سبھے اپنا رنگ جمائی بیٹھے ہن۔ ایس ڈھانی دا ہِک اگوان شہادت خان لکھیرا وی ہے۔ لکھیرے نُوں پچھلیاں صدیاں دے لوک ادب نے رج

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی لاہور۔

ستکاریا ہے، پر اجو کیاں پیڑھیاں کان تاں اُکا ای اوپرا ہے۔ لوک ادب وچ کمالیے دے جیس کھرل نُوں شہادت خان آکھیا گیا ہے۔ اورنگ زیب دے ایس سمکالی پاتر بارے انگریزی اُردو لکھتاں وِچ سعادت یار خان دے ناں نال ویروا مِلدا ہے۔ ''دی پنجاب چیفس'' موجب سولھویں صدی وچ کمالیہ وساون والے کمال خان کھرل دی چوتھی پیڑھی سعادت یار خان دا ناں آوندا ہے۔(1) ''گزٹیر آف دی چناب کالونی'' وِچ لکھیا ہے۔

"The lakhera clan was never numerically strong but it attained a certain amount of importance in the reign of Alamgir, when Saadat Yar Khan, the chief of Kamalia, obtained a jagir from the Delhi Emperor." (2)

پروفیسر قاضی فضل حق ہورراں چنابی دے قصہ ''ہیر و رانجھا'' دی پڑچول سے کمالیے دے اودو کے رئیس خان بہادر سعادت علی خان ہوراں نُوں چِٹھی لکھی تاں اوہناں ولدا دِتا:

''سعادت یار خان بھی اپنے باپ کی طرح جامع دوصفت رئیس و فاضل تھا۔ اور اسکی علمی قابلیت اور سخاوت کے بے شمار افسانے زبان زد خلائق ہیں۔ کثرت سخاوت کی وجہ سے وہ ''سخی'' کے لقب سے ملقب ہے۔ نہایت وجیہ اور تن آور تھا۔ مشہور ہے کہ ایک دفعہ بادشاہ نے خلعت دینا چاہا۔ دو تین خلعت منگائے مگر کوئی اُس کے قد پر پورا نہ اُترا۔ اُس وقت اُس نے حافظ کا یہ شعر پڑھا:

ہرچہ ہست از قیامت ناساز و بی اندام ماست
ورنہ تشریف تو بر بالای کس کوتاہ نیست''

(3)

اُتلے وچاراں توں سہج سبھاسِٹا نِکلدا ہے کہ عالمگیری سمے دا پاتر سعادت یار خان لوک

بولی وچ شہادت خان دے ناں نال مشہور ہویا۔

ہک لوک کہانی وچ دسیا گیا ہے کہ شہادت خان راوی تے چنھاں دے راٹھاں وِچوں وڈا کیہڑا ہے، دا نروار کرنا چاہوندا ہے۔ کوئی اجیہا موقع نہیں بندا کہ اوہ نکھیڑا کر سکے۔ اوڑک اوہ راوی چنھاں دے راٹھاں سردار شاہ شہابل، مراد ولاراء، واہند آسی تے نارنگ ساہی نُوں وزیراں تے چونویں فوج سنے دریا وِچ بیڑی تے سیر کراوندا ہے۔ اوہ دریا دی آدھی وچ مہانے نُوں بیڑی بوڑن دا حُکم دیندا ہے تاں شاہ شہابل تلوار لے کے اوہدے سر اُتے گجدا ہے۔ کہانی کار دے لفظاں وچ:

''ارے مہانا! مینوں بچپن توں بڑا شوق ہے۔ میں بیڑی بُڈ دی نہیں ڈِٹھی۔ کس طرح غرق ہوندی ہے۔ چپا پھیر تے بیڑی غرق کر دے۔ مودھی ہو جاوے''۔ ترائے راٹھ کول بیٹھن۔ وزیر، مشیر، سردار صاحب اگے بیٹھن۔ بیڑی پار جاندی پئی ہے۔ تریئی ویری نواب صاحب آہدن: میں تینوں بحیثیت نواب دے حُکم کرناں۔ اوہ بُلارا شاہ شہابل دے کناں تے جا پیا۔ اوتھوں بیٹھیاں جوں ماریا نا دھرک نواب شہادت خان دے سر اُتے شاہ شہابل آن لتھا۔ تلوار میان چوں باہر ہے۔ سردار صاحب بُلایا۔ ''ارے مہانا!'' ''عالی جاہ!'' ایس بیڑے نُوں حُکم اللہ دے نال کدھی نال چاں لا''۔(4)

شہادت خان لوکائی نُوں ایہو دسنا چاہوندا ہے کہ جیہڑا ظالم دے ظلم نُوں ڈکدا ہے، اوہی وڈا ہے۔ ایہی پنجاب دی صدیاں بدھی رِیت ہے۔ ایس ریت انیائیاں نُوں ٹھلھن والیاں نُوں ای وڈپ دِتا ہے۔

نورے چدھرڑ دا پیو سلیما کسے لڑائی وِچ شہادت خان لکھیرے دی تلوار نال پھٹڑ ہوندا ہے۔ نورا چنھاں توں ہکلا مکلا کمالیے شہادت خان دے ڈیرے اُتے جا پُجدا ہے۔ نُورا

اوہنوں للکر یندا ہے تاں شہادت خان لکھیرا اوہدے اگے سِر نیواں کر دیندا ہے۔

''آ کھیا ہے شہادت خان، ''بچڑا بُھل کے تُونہہ آیا۔ تلوار واقعی میں ہی ماری ہائی چودھری سلیم نُوں۔ امر ربی اِنجیں ہائی۔ میری تلوار نال اوس مرنا ہائی لیکن بندہ کچاک ہائی۔ مر گیا۔ تُوں آ گیا ہیں''۔ اوس سِر نوایا، ''لے جا سر میرا۔ لاہ لا''۔ جیس ایلے سر نوایا شہادت خان۔ ''بس چاچا ویرمُک گیا ہے۔ میں گھر پیا جانا ہاں''۔(5)

نورا چنھاں دا راٹھ ہے تے شہادت خان کمالیے دا نواب۔ شہادت خان دی کچہریوں نورے دا جیوندیاں پرتنا محال ہے۔ نورا بھاویں اوہدا ویری ہے پر شہادت خان اوہدی بہادری نُوں سلاہوندا ہے۔ انج بہادر بھاویں دُشمن وی ہووے، پر اوہدے گُن نُوں وڈیاونا بار دیاں قدراں دا حصہ ہے۔ شہادت خان اپنے ایس عمل نال جتھے دُشمن نُوں سجن بنالیندا ہے او تھے آون والیاں نسلاں کان جیوندی جاگدی مثال چھڈ ویندا ہے۔

چدھرڑاں دی آپسی زمین دی ونڈ دا جھیڑا مغل نواب دی کچہری وچ جھیڑ یندا ہے۔ نورے دا چاچا سلطان سفارش کان شہادت خان کول جاوندا ہے۔ شہادت خان آ کھدا ہے۔

''اوہ وی ترا ہے گھر تساں جیہے اُمید آلے ہین۔ میتھوں بے حیائی تے بے ملاحظگی نہیں ہوندی''۔ سلطان چُپ کر گیا۔ سیت ہِک ہوئی تاں شہادت خان آ کھیا،'' سلطان مونہہ بھیڑا نہ کر جیہڑا تساں سلیے کا مطلب ہے خط اچ پُورا ہو ویسی''۔(6)

کسے دِھر دی بدلحاظی نہ کرنی تے سجن دا کم انج کرنا دُوئے کن نُوں پتہ وی نہ لگے۔ ایہہ اوہ قدراں ہن جیہناں نُوں پنجاب دے ساوٗ سبھاواں ہمیش وڈیائیا ہے۔ دُوجے بنے ہوچھا پن ہوندا ہے جیہڑے سجن دی اوکھے ویلے دھڑ کر کے پے ڈھول مریندے ہن۔ انج دے جی کدی لوکائی دے من وچ تھاں نہیں بنا سکدے۔

دُنیا دے اقداری نظاماں وچ پناہ دیون نُوں ہمیش سراہیا گیا ہے۔ جے کسے پناہی دے ویری تکڑے ہن تے تاں انج پناہ دے کے پرایا ویر اپنے گل گھتن والی گل ہوندی ہے۔ اساڈے وسیب پرائی اگ وچ دُھکھن دے ایس عمل نُوں چنگیاں جانیا ہے۔ پنجاب دی وسیبی تاریخ وی انج دے بھلیاں نال بھری پئی ہے۔ داراشکوہ تے اورنگ زیب دی تخت نشینی دی جنگ وچ داراشکوہ نُوں بھاج آوندی ہے۔ اوہ جان بچاون دی خاطر شہادت خان کول کما لیے پناہ لیندا ہے۔ شہادت خان ویکھ رہیا ہے کہ اورنگ زیب ہُن ہند دا بادشاہ ہے تے داراشکوہ نُوں پناہ دیونی بادشاہ نال ٹکر لین والی گل ہے۔ لوک کہانی موجب شہادت خان نُوں گرفتار کر کے اورنگ زیب دے دربار وچ پیش کیتا جاندا ہے:

''کیوں لکھیریا تیرے کول گیا دارا؟'' اکھے، ''گیا''۔ اوس کیہ آکھیا، ''اوس آکھیا، میں سائل ہو کے آیا ہاں۔ بھکھیا منگنا ہاں اپنی جان دا جے پیش چاں کریں تاں انعام لے لے۔ تے رب دا ناں منیں تاں مینوں بہا لے''۔ ''توہیں کیہ آکھیا؟'' میں آکھیا، میرے واسطے توں انجیں ہیں جیویں تخت تے بیٹھا ہویا ہیں۔ بادشاہ نال میں مقابلہ نہیں کر سکدا پر لکھیری دے جمے ہوئے تیری لت ہیٹھ نہ کوہائیں تاں مینوں لکھیرے دا خون نہ آکھیں''۔ ایہہ سگویں لفظ اگے دربار وچ دارا سُنا چکا ہا۔ بادشاہ آکھیا، ایہہ کوڑ کیوں مریوئی۔ توہیں کوئی انج کرنا ہا جے میں دھا کے آواں ہا؟ اوس آکھیا، شہنشاہ سلامت! توہیں ہر بندہ حرامدا سمجھیا ہویا ہے۔ ایس پنیے بلوچ روک۔ ایس توں نہ جوں بھار چیندا تاں اگانہہ تاں جاون دیندا۔ کدی مہمان وی کسے حلالی پھدھ کے پیش کیتن''۔(7)

پنجابی لوک کہانی موجب دارانس کے قندھار اپڑنا چاہوندا ہے۔ اوہ بلوچستان دے پنیے بلوچ جیون خان کول جاوندا ہے تاں جو اوہنوں قندھار اپڑائے۔ دارے دی قندھار اپڑن دی سِک

دا ہنگارا تاں تاریخاں وی بھردیاں ہن، پر دارے نُوں دھوکھے نال گرفتار کراون والا ملک جیون خان پٹھان سی۔ برنیئر دے لفظاں وِچ:

"While Dara's mind was in this state of perplexity and indecsion, it occured to him that he was at no considerable distance from Gion Khan, a Patan of some power and note, whose life he had been twice the means of preserring, when condemmed by Chah-Jehan to be thrown under the elephant's feet, as a punishment for various acts of rebellion." (8)

برنیئر دا وچار ٹھیک جاپدا ہے کہ قندھار پٹھاناں دی جُوہ دے لاگے ہے تے ایس گل دا ہنگارا تاریخاں وی بھردیاں ہن کہ جیون خان پٹھان ای دارے نُوں وساہ کے اورنگ زیب نُوں خبرایا ہا۔ لوک کہانی وچ آون والے انج دے بھلیکھیاں نُوں نہ نتاریے تاں ایس وچوں ایہو درس ملدا اے کہ ہمتالاں دے مقابلے تے پناہ دیونی جیون دی وڈی قدر ہے۔

اصل وچ انگریزی راج توں پہلاں دا پنجاب، علم، تاریخ، ادب، کومل کلا، وسیبی امیری تے جیون دے دوجے کھیتراں پکھوں اُونا ناہی۔ اودوں پنجابی وسیب اپنے پیراں تے کھلوتا ہا، جیہدے سٹے وچ ایہدا اپنا اقداری نظام جمیا۔ ایہدے جیون دیاں قدراں وڈے توں وڈے اخلاقی نظاماں دے ساویں لہندیاں ہن۔ اودو کے جیون وچ کِنے ای شہادت خان ہائن جیہناں دے سُچّے جیون نُوں لوکائی ماندی ہا۔ لوک ادب وی شہادت خان ورگے پاتراں نُوں ای مانتا دیندا ہے، جیہڑے بندیائی دا پکھ پُوردے ہن۔ انج لوک پریت اجیہے پاتراں نُوں سدیوی حیاتی بخشدی ہے۔

حوالے

1. Sir Lepel H.Griffin, The Punjab Chiefs, ed. Colonel Charles Francis Massy, Rev. ed 1st, W.L.Conran, H.D.Craick, Rev.ed 2nd (Lahore: Sang-e-Meel,2004) 229.

2. Punjab Government, Gazetteer of the Chenab Colony, (Lahore: Civil And Military Gazette, 1905)16.

3۔ پروفیسر قاضی فضل حق مرحوم۔ ''عشقیہ پنجاب یا قصہ ہیر و ماہی'' پنجابی قصے فارسی زبان میں جلد اول۔مرتب۔دکتر محمد باقر (لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1957ء)119۔

4۔ پروفیسر سعید بھُٹا، ''شہادت خان لکھیرا،'' پنجابی ادب 18.71-72 (2004ء) 64-65۔

5۔سعید بھُٹا، ''نور سلیمے دا چدھرڑ،'' پنچم 5.1-2(2003ء)66۔

6۔سعید بھُٹا،مرتب۔ دیس دیاں واراں پہلی جلد (لاہور: پنجاب انسٹی ٹیوٹ لینگوئج آرٹ اینڈ کلچر،2007ء)43۔

7۔سعید بھُٹا،مرتب۔ کمال کہانی (لاہور: سانجھ،2006ء)102۔

8 Francois Bernier, Travels in the Mogul Empire,tran, Irving Brock (London: Westminster, 1841) 95.